

Обобщени резултати от теренното изследване “Избирателя на “Атака” – опит за портрет”

Евгения Иванова

Мнозинство от невинни, прецакани граждани

Изследването беше проведено в градовете Русе (февруари 2006), Златица (юни 2006) и Несебър (септември 2006). Избрахме именно тези селища, тъй като на парламентарните избори 2005 в тях електоралният резултат за “Атака” – на областно или на общинско ниво – се оказа най-висок.

Целта на изследването беше да очертаем не образа на самия “феномен Атака”, а образите на хората, осигурили на този “феномен” 21 депутатски места.

Искахме да разберем, също, дали източникът на омразите е “Атака”, или самата тя е извикана на живот от все по-нарастващия градус на тези омрази в обществото ни.

Твърде рисковано би било да определим близо 644 000 души като не особено образовани, бедни, безработни, лумпени, какъвто е “класическият” контингент на този тип партии. Сред тях има и такива, но мнозинството се различават от този “класически” образец.¹

Още най-ранните сондажи на социологическите агенции показаха електоралния профил на “Атака” като твърде неочакван. Мнозинството от избирателите се оказаха средно образовани, средно заможни, работещи.

Един от въпросите, които си поставихме в нашето изследване, базирано преди всичко върху качествена методика (свободни интервюта, биографии), беше – какво мотивира хората да гласуват за тази партия.

Типологията на мотивациите се оказа трудна за отчленяване – доколкото информаторите най-често са разнообразно мотивирани: социално, политически, националистически. Обединяващото са популистките нагласи, заклинанията “в името на народа” – независимо дали на понятието “народ” се придава социално-политическо съдържание - като “demos” - или националистическо - като “ethnos”.

Диференцирахме, все пак, три типа мотивации – със съзнанието, че те едва ли могат да се открият “в чист вид”. На първо място бих поставила

Социалната мотивация

Още преди Волен Сидеров да лансира идеята за всеобща национализация, членовете на партията в Русе обясняваха успеха си с недоволството на хората от факта, че “Русе е първият частен град”. В Златица пък, където голяма част от симпатизантите се оказаха в пенсионна възраст, пледират за изравняване на пенсиите.

Най-силен е социалният гняв, разбира се, в Несебър, където “всичко е далавера”, а “властта се е срастнала с мафията”. Изкупуването на парцели за жълти стотинки или раздаването им на “крайно нуждаещи се” (сред които – шефът на Сметната палата в Бургас и няколко прокурори) вбесява не само симпатизантите на “Атака”. Почти целият град е единодушен за “разграбването на собствеността”.

Несъгласията засягат предимно детайли: кой притежава повече от “Слънчев бряг” – кметът, председателят на Общинския съвет, Милен Велчев или ДПС...

Високият вот в Несебър и в повечето общини по Южното Черноморие – вотът на богатите селища, повторен и на президентските избори, е изненадващ само на пръв поглед. Именно в тези селища социалното разслоение е най-**видимо**. Там богатите не са приказни персонажи, а познати лица, които можеш да пипнеш, можеш дори да набиеш, ако ти стиска... Ако не ти стиска, гласуваш за “Атака”. Кметът, председателят на Общинския съвет, Митьо Фитила или Митьо Очите са нечии роднини, съседни, съученици. **Познати**. Много по-лесно и по-неистово се мрази познатия. Анонимният враг по правило предизвиква далеч по-бледи чувства.

Жадуващите за справедливост и възмездие съвсем не са бедни и изпаднали лумпени. Повечето имат малко хотелче, малко (даже средно) барче или поне дават стаи под наем. Малцина от тях познават фактурата като документ. Другите, “лошите” обаче имат по пет хотела, по десет барчета, непрекъснато изкупуват “земята **ни**”. И дори могат да си позволят фактури. А – когато Европейският съюз “дойде” и въведе ред – ще пострадаме **ние**, а не **те** – с мръсните им препрани пари... Ожесточението и омразата придобиват лавинообразни очертания.

Вероятно същата мотивация движи гласоподавателите на “Атака” и в други богати селища: в Севлиево или във вилните зони около София и Пловдив.

В по-бедните пък е ясно очертано недоволството от абдикацията на държавата в ролята ѝ на майка-хранителка...

Носталгията по “държавата” – този път като страж на реда - захранва и

Политическата мотивация

“В България има разпад на държавността” – обяснява вота за “Атака” един областен координатор.

“Тя, държавата отдавна вече я няма. България 60% не съществува като държава” – оплаква се редови член от Златица.

В Несебър отново са най-радикални:

“Ред няма! Трябва Пиночет. Избива 30 хиляди и всичко се оправя.”

Мнозинството от интервюираните виждат “оправянето” като дело на “силните и правилните хора”. Само част от тях си представят в тази роля анонимната “държава”. Повечето назовават конкретни личности: Волен Сидеров, Бойко Борисов, по-рядко – Георги Първанов, още по-рядко – Иван Костов.

Политическата класа изобщо и специално Тройната коалиция (преди всичко – Доган, разбира се) са обвинявани повсеместно. Липсват обаче хъсът и крайната непоносимост на социалните омрази. Прави впечатление, че лидерите на Тройната коалиция са мразени повече като **чужденци** (“за никого от тримата майчиният език не е българският”), отколкото като неуспешни политици...

Този афект естествено препраща към

Националистическата мотивация,

която има различни проявления, чийто общ израз би могъл да бъде лозунгът “Българите загиваме!” Един подобен лозунг - “Отечеството е в опасност!” –

осъществи изключителната националистическа мобилизация на сърбите в бивша Югославия. За щастие, около лозунга “Българите загиваме!” все още се обединяват не толкова много българи. Дори симпатизантите на “Атака” изтъкват като по-значими социалните и политическите мотиви.

Националистическата мотивация черпи основания преди всичко от “циганския проблем”. Циганите се очертаха като главен фактор за вота в Златица. И пак – както в Несебър по отношение на “далаверата” – около този фактор се обединиха симпатизанти на различни политически сили.

Основната причина за **страха** (достигащ понякога размерите на психоза) от циганите е фактът, че Цветелин Кънчев е от Златица и редовно събира там мешерето. Разказваха ни потресителни събития с участието на “дон Цеци”: отвличания на жени и деца, побои, умрели деца, средновековни мъчения върху колело... В същото време Цветелин бил “осъден фактически за убийството на едно куче”...

Потресителните събития обаче бяха отместени твърде назад във времето. Интервюираните признаваха, че – след затвора – “зулумите” на “дон Цеци” вече не се случвали. Признаваха също, че живеят добре с циганите – особено със “старите” – отдавнашните заселници. Кражбите – освен на пазара – били рядкост. И ги извършвали “външните”...

При всички декларации за “голямата сила” на Цветелин Кънчев, предизвикваща масова страхова психоза у жителите, се оказа, че на последните парламентарни избори “Евророма” е взела едва 40 гласа от Златица. Срещу 530 за “Атака”...

“Дон Цеци” беше превърнат в твърде удобно плашило...

“Циганският проблем” има, според мене, по-скоро социално основание. Ролята на несебърските “перачи на пари” в Златица се играе от замогналите се цигани (вярно, повечето – роднини на Цветелин...). Палатите на някои от тях се издигат в самия център на града.

“Говори се, че те са онеправдани, бедни, нямат нищо – казва активист на “Атака”. - Ако бяхте вчера дошли (на мешерето – Е.И.), автомобил по-малко от 30 хиляди лева нямаше. Няма по-скъпи автомобили в целия Софийски окръг. У българите няма такива и с такава цена. В такъв смисъл хората се настройват зле към тях.”

Независимо, че – в случая “Златица” – омразите се етнизират, тяхната социална основа остава ясно видима.

В Златица и Несебър почти няма турци и евреи. Може би затова отношението към тях е някак неясно, размито в клишираните представи за непознати, анонимни групи. Размито е отношението обаче и в Русе, където двете общности интензивно присъстват. Дори активистите на “Атака” нямат конкретни оплаквания от турците или от евреите. И “турската заплаха”, и “еврейският заговор” са някак изобщо, също анонимни, отстранени и твърде рядко, впрочем, изтъквани като мотивация за вота. Типичната Волен-Сидерова риторика за несъстоялия се Холокост може да се долови тук-там, но повече като зазубрено оправдание, отколкото като “символ верую”...

Като много по-същностна от етническите или религиозните напрежения се очертава опозицията кореняци/преселници. Тя е изключително изострена в Русе, където самочувствието на кореняците (“европейци”, “аристократи”) е подчертано, отколкото навсякъде другаде в България. Този тип поведение, очевидно, създава немалко комплекси на преселниците от селата или от други, не

толкова “европейски” и “аристократични” градове. Преселниците, вероятно, се опитват да изнамерят “по-долни от себе си” в лицето на турците и циганите – подобно на “малките бели хора” в САЩ, отреагирващи социалната си фрустрация в антинегърски погроми. Тази хипотеза се потвърждава от отчетливо niskия вот за “Атака” в центъра на града, стремително нарастващ в периферията.

В Несебър, когато говорят за “града”, имат предвид Стария град. Останалото е “квартала”. Съотношението на гласовете за “Атака” напомня онова в Русе, но е доста по-разमितо.

За преселниците – не само в Русе или в Несебър – се говори като за “чужденци”. Единствената функция на “чужденците” е да “ни изкупят” – **нас** (земята ни, отечеството ни). Макар привидно националистически, този мотив също има социални основания.

Миннопреработвателният завод в Златица е купен от белгийци, а добива на злато в Челопеч – от австралийци. В градчето (не само сред симпатизантите на “Атака”) се шири митология за чужденците: получавали заплати по 15 хиляди долара (и най-простите работници), влизали в кръчмите кални и мръсни и се опитвали да командват... А заплатите на **нашите** били мизерни и направо обидни.

В Несебър пък голямата болка е земята:

“Чуждите идват и ти **вземат** земята. Няма жалване, няма съд!” – оплаква се един симпатизант на “Атака”, непоклонимо убеден, че земята е **вземана**, а не - **продавана**. И жадува за възмездие...

Макар доста рядко, се срещат и други мотиви:

Някои в Златица обясняваха успеха с това, че единият от мандатоносителите на коалиция “Атака” - Илия Киров, председател на Националното движение за спасение на отечеството – е роден там.

Една младежка компания от Русе беше гласувала “ей така – за шоуто.”ⁱⁱ

Намираха се и почитатели на физическите качества на Волен: “Много е хубав” – твърдяха в Златица и в Несебър.

Независимо дали мотивацията е социална, политическа или националистическа, ясно се очертават два фактора: страхът и жаждата за възмездие.

Страхът има преди всичко социални измерения – това е страх от поредна загуба на статус: поредно обедняване, поредно социално прекатегоризиране, поредно отнемане на престижност.ⁱⁱⁱ

Засега страхът не се очертава като категорично етнизирани. Етнически “другите” все още са не толкова заплаха, колкото несправедливо привилегировани “хрантутници”. От потенциала им да бъдат приведени като заплаха ще зависи националистическата мобилизация на много по-големи масиви от хора.

Досегашните и бъдещи загуби на статус трябва да бъдат възмездени – мислят (не само) симпатизантите на Атака. Виновните трябва да бъдат назовани, посочени и справедливо наказани. По отношение на наказанието, впрочем, съществува обществен консенсус, който липсва при назоваването на виновните. Привържениците на “Атака” ги назовават категорично (именно в този ред): богатите, политиците, малцинствата, чужденците. Справедливото наказание над така подредените виновници се мисли повече като морална, отколкото като юридическа категория. От което следва, че постигането му – на всяка цена - има категоричен приоритет над дебата за средствата, с които трябва да бъде

постигнато. По това, вероятно, избирателите на “Атака” се различават от останалите привърженици на възмездието.

Когато започнахме да отговаряме на въпроса – “Кои са, все пак, тези избиратели?” – разбрахме, че темата на изследването е формулирана погрешно. Единственото число, в което бяхме поставили “избирателя” и неговия “портрет”, се оказа недопустимо. “Портретите” бяха трудно въобразимо множество, което направи типологизирането нелека задача. Очертаха се, все пак, няколко основни категории, сред които “класическият” електорат на такъв тип партии съвсем не беше най-многочислен.

Имаше, разбира се, хора с биографични или лични травми: един от информаторите се оказа пребит от цигани, други преживяваха или бяха преживели семейни неблагоприятия, трети страдаха от депресия или алкохолизъм. Бяха обаче малко. Не бяха повече и “обикновените луди”: общуващи с отвъдното, “екстрасенси”, истерици, параноици. Един от русенските информатори пишеше писмо до Ерих фон Дайнекен за българските концентрични кръгове, друг (в Златица) мечтаеше да се върне в България на Иван Асен II и “поне да погледа”, трети (в Несебър) се заканваше, че “Морето ще отмъсти!”...

Този “класически” тип електорат може да бъде разпознат по-скоро в средите на партийния елит, отколкото сред редовите симпатизанти.

Най-честата повтаряемост – и при елита, и при симпатизантите – оформи две плътни категории:

- биографични комунисти.

разочаровани от дясната политика и еврозаваите на БСП. Тази група се очертава най-категорично в Златица, където към “Атака” се приобщават както видни комунистически функционери, така и немалко безпартийни, “облажили се” по един или друг начин от “Татовото време”. Златица е “родина” не само на Цветелин Кънчев и на мандатоносителя на коалиция “Атака”, но и на Вълко Червенков. Малко встрани от площада може да се види новичък паметник на култовия вожд, поръчан именно от мандатоносителя и приютен в частен имот, тъй като общинската управа не се съгласила да го положи в самия център... По времето на комунизма Илия Киров бил зам. кмет на Коларовски район в София, а - преди да основе собствената си партия и да стане мандатоносител - замествал Владимир Спасов в БКП.

“Сигурност за България има само с Русия – твърди той. - Трябва да им предложим отново да влязат с армия и да ни освободят.”

Немалко от активистите и симпатизантите (и в трите селища) произхождат от семейства на активни борци или видни комунистически функционери. Други са работили в БОДК, Кореком, Балкантурист, Наркооп. Някои (от партийния елит) дори са осъждани за присвояване в особено големи размери. Затова пък повечето от редовите симпатизанти смятат, че през “онова” време никой не крадял...

“Преди това бяхме честни!”

Общото между тях е ненавистта към “сегашните социалисти”, изменили на идеалите, и носталгията по комунизма.

Другата натрапчиво повтаряща се категория са

-биографичните националисти

Това са преди всичко потомците на преселените през 20-те години на XX век българи от Македония и Беломорска Тракия. Непоносимостта на тези хора към турците и мюсюлманите е възпитавана с поколения. Проблемите на град Кърджали, например, където голяма част от населението са наследници на такива преселници, се дължат в немалка степен и на тази, грижливо “отглеждана” непоносимост.

Някои от информаторите ни в Русе се оказаха преселници от Кърджали, родовете на други произхождаха от Одринска Тракия. Те самите твърдяха, че “тези като нас” са много в града.

В Златица са заселени македонски преселници след Кресненското въстание.

Повечето от родовете в Несебър, които не са гърци или с гръцки корен, са потомци на такива преселници.

Един от тях, цитирайки известен градски зевзек – грък, диференцира вълните заселници твърде остроумно:

“Първите (през 1924 от Беломорска Тракия) дойдоха с панталони и меки шапки, вторите (през 1926 - от Егейска Македония) – с шуби и звънци. Като дойдоха третите (комунистите от Елховския край след 9 септември), градът вече затъна.”

Някои от информаторите се оказаха активни участници в националистическите митинги от началото на 1990. Това им дава повод за особена гордост и предимство пред останалите, които “си седели на топло, вкъщи”...

В Златица се гордеят, че са “борчески край” – потомци на участниците в Априлското въстание. (“От Розино до София няма нито една джамия!”) Когато споменах златишкия мюдюрин, оглавил редовните османски части срещу въстаниците, всичките ми събеседници запретираха, че дедите им не са златичани, а преселници от героичното село Петрич...

В Несебър открихме правнук на Ботев четник. И той – симпатизант на “Атака”... А братовчед му (от същия род) бил направо активист.

Поколенческият “патриотизъм” е важен ресурс за идентификация – заедно с омразата към “петвековния поробител”.

Друг важен ресурс е героическата история. Може би затова “Атака” има много привърженици сред специалистите по музейно дело... В нашата непредставителна извадка те се оказаха на второ място – след пенсионерите. Пенсионерите пък бяха – преобладаващо – бивши партийни функционери или “облажени от оня строй” служители в БОДК, Кореком, Балкантурист, Наркооп...

С приблизително същата честота се повтарят още няколко професии: офицери (бивши и настоящи), охранители, дребни бизнесмени, твърде изплашени от предстоящото ни приемане в Европейския съюз.

Разбира се, извадката не е представителна. Може би си струва, все пак, да се помисли върху повтаряемостта на офицерите и охранителите. Тя е свързана преди всичко с изгубването на статус – особено в случая с уволнените военни. Има, вероятно, и известна връзка със заявената претенция за мъжественост в ценностната система на “Атака”. Едва ли е случайно, че това е единствената партия, при чийто електорат разликата между половете е над 10%...

Може би най-натрапващата се характеристика на този електорат е “средността”.^{iv} Преобладаващата част от тях са със средно образование. Самоопределят се като

“Средна ръка хора”,

които – общо взето - “свързват двата края”.

Информаторът, който мечтаеше за Пиночет, изрази представата си за “средност” така:

“Не се оплакваме. Не е въпросът за хляба.”

Разбира се, тази себепреценка е твърде далеч както от разбирането за “средна класа”, така и от европейското понятие за “среден доход”. Това очевидно разминаване обаче в нашия случай не е важно. Важно е самополагането в “средата”. Важна е самоувереността в собствените качества. Важно е самочувствието на “заслужаващ повече”.

Наистина, при някои от интервюираните подчертано високото самочувствие прикрива видим комплекс. При други изглежда съвсем на място. Трудно ми е да кажа коя група преобладава. И двете групи обаче се усещат измамани, ощетени, обидени, неполучили онова, което им се полага по заслуги. Ако трябва с една дума да определя твърде неуютното усещане, тя е “прецакани”. Все още не - жертви, чиято отмъстителност запали войната на запад от нас. Остава им обаче съвсем малко...

Засега са само прецакани. Прецакани от несвършващия преход, прецакани от “другите” (богатите, политиците, малцинствата, чужденците), прецакани от природата дори, но – никога – от самите себе си.

Това неуютното усещане – на една крачка от опустошаващия мазохизъм на жертвата – едва ли е свойствено само на 10% от обществото ни. (Най-високият процент за Волен Сидеров, взет на втория тур от президентските избори – ако се преизчисли към избирателната активност – дава 10%.) Не бих се осмелила да посоча цифра, но съм сигурна, че тя ще надхвърля половината...

“Едно време беше лесно – казва основателят на СДС в един от изследваните градове - циганин да се обади на българин – бой... Сега някой им е казал, че имат права...”

Този човек не симпатизира на “Атака”. Но се чувства прецакан. И невинен. Онези, които мислят като него, са много. Пришълците в Русе, които мразят нафуканите кореняци, са много. Недотам богатите в Несебър, които мразят съвсем богатите, също са много. Българите – не само в Златица - които мразят циганите, са мнозинство. Мнозинство от невинни, прецакани граждани.

Защо тогава “Атака” събира само 10%?

Този въпрос си задавахме непрекъснато – на самия терен и после – докато проследявахме все по-нарастващите масиви от хора, споделящи ценностите на “Атака”. И неуютното усещане, че са невинно прецакани...

Съвсем очевидно е, че не “Атака” индуцира омразите. Напротив – тя успява да усвои твърде малка част от тях. Ресурсът за електорална подкрепа на такъв тип партии е много по-голям от 10%.

Твърде вероятно е агресията на “Атака”-елита да отблъсква избирателите. И дори малко да ги плаши. Това, като че ли, най-накрая разбра и самият този елит, та замени неандерталските кръсъци от митингите с дружески беседи в разни читалища.

Няколко неща, мисля, биха могли да произведат допълнителен електорален ресурс за “Атака”:

- Случването на поредния мъчителен преход – към статуса на европейци;

- Евентуален масивен цигански погром над беззащитни българчета;
- Евентуално природно бедствие, вина за което ще носи ДПС;
- Евентуално мъченическо произшествие с Волен или с някого от най-близкото му (семейното) обкръжение. Досегашните бяха твърде неуспешни. А мнозинството от прецаканите болезнено жадуват “своя” жертва.

Допълнителен ресурс – както на президентските избори – ще произведе, също, смекчаването на агресията и облагородяването на риториката.

В противен случай прецаканият електорат ще бъде спечелен от някой по-усмихнат популист.

¹ По-възрастните политически “събратя” на Волен Сидеров, впрочем, също имат разнообразен електорат. Подкрепата за Льо Пен, Хайдер и сходни на техните партии в Западна Европа идва преди всичко от работническите среди, загубили статус в прехода към постиндустриално общество. Именно работническите среди дават силния тласък на излиялата вече традиционна подкрепа от средите на дребната буржоазия (занаятчии, дребни търговци). “Съюзът на бутика и цеха” се оказва печелившата формула на крайната десница на Запад.

“Завръщането” на национализма в прехода към постиндустриалната епоха поразително напомня раждането му във времето на ранната индустриализация.

Електоратът на Тудор в Румъния в по-голяма степен се доближава до “класическите” образци: състои се предимно от бедни хора в активна трудова възраст, фрустрирани от социалното си положение. Естествено е именно такива хора да бъдат податливи на параноични теории за световни конспирации, които обясняват лошото положение на страната с малцинствата и с плановете на Запада.

¹ Подобна мотивация – “политиката като шоу” - е отбелязана и в Румъния. “За Тудор гласуваха младите и това е най-страшно от всичко – пише в. “Адеверул”. - Илиеску прекара три месеца в пътувания по Румъния и срещи с работници и селяни. Тудор спечели от екрана на телевизора... защото в Румъния се живее не с хляб, а с телевизора. Гласуваха за Тудор, както се гласува за победител в телеигра, без всякаква връзка с реалността.”

¹ Заплахата като мотивация за гласуване не е характерна само за нашите националисти. 75% от гласувалите за Льо Пен се чувстват по принцип несигурни, а конкретно - заплашени - от имигрантите. 53% смятат, че обществото се развива твърде бързо за тях. Този синдром Паскал Перино нарича “дълбокото безпокойство на нашето съвремие”.

¹ В обърканото си ориентиране из политическия спектър, българските проследователи на Льо Пен не притежават и частица от остроумието на неговия девиз: “Аз съм ориентиран социално към лявото, икономически – към дясното, и преди всичко национално – към Франция.”